

Anna Millo in Anna Maria Vinci

DELOVNA HIPOTEZA O RUDARSKI INDUSTRIJI V ISTRI:
PREMOGOVNIŠKA DELNIŠKA DRUŽBA RAŠA OD ZAČETKOV DO 1929

Premogovniki v Labinu so bili med obema vojnama glede na investirani kapital, proizvodne zmogljivosti in zaposleno delovno silo najpomembnejša industrijska dejavnost v Istri in med največjimi rudniki fosilnih goriv v Italiji. To poročilo želi v začasni, še nedokončni obliki prikazati prve zasledke dela skupine raziskovalcev, ki jo je finansiral tržaški Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, in ki si je zadala nalogo, preučiti politične, ekonomske in socialne razmere v Istri med 1919 in 1943. Če pričujoče poročilo obravnava bolj industrijski in finančni vidik kot pa delovne in življenjske razmere delavskih množic, to nikakor ni posledica določene idejne opredelitve avtorjev raziskave, temveč edinole dejstva, da je bilo zaradi docela naključnih razlogov doslej mogoče preučiti arhivske dokumentarne vire in tisk, s katerim je bilo moč popolneje rekonstruirati elemente tega vidika.

Premogovniška delniška družba Raša s sedežem v Labinu je bila ustanovljena ob koncu leta 1919 na pobudo skupine kapitalistov iz Julijske krajine, ki so imeli pomembne zveze na nacionalni ravni; prvi med njimi je bil Guido Segre, ki je bil več kot petnajst let, vse dokler ga niso 1939. na podlagi rasnih zakonov odstranili, navzoč pri vodenju podjetja, ki je med svojim obstojem doživelo velike spremembe v sestavi delniškega kapitala. Segre, ki je bil rojen v Torinu in ki je tam deloval vse do 1919., je sodeloval s Credito Italiano in s Fiatom, katerega upravni direktor je postal za kratek čas v letu 1919, sorodstveno in poslovno je bil povezan z družino Ovazza, lastniki majhne piemonteske privatne banke, nato pa se je v začetku dvajsetih let preselil v Trst, ki je postal središče njegovih finančnih interesov.¹ Postal je prvi predsednik Raše (na to mesto je bil imenovan 14. januarja 1920), kjer so bili v upravnem odboru v prvem letu obstoja družbe še Giovanni Agnelli, Alberto Giovanini in Riccardo Gualino iz Fiata.

¹ Bil je tudi ekonomski svetovalec civilnega gubernorata za Julijsko krajino. Ta podatek in drugi podatki o njegovi dejavnosti so navedeni v poročilu tržaškega prefekta z dne 13. junija 1935, ki je ohranjeno v ACS, SPD, CO, n. 543.163, Segre gr. uff. Guido. Trieste. Leta 1923 je že bil predsednik rudnika Raše, postal je tudi predsednik Stabilimento tecnico Triestino, podpredsednik ladjedelnice S. Rocco in upravni odbornik Banca Commerciale Italiana, Cosulich, Navigazione Libera Triestina in Assicurazioni Generali (prim. L. Sanzin, ed.: Cenni e dati sulle società triestine per azioni, Trieste: Circolo di Studi Economici, 1924). Družina Segre je bila tudi lastnica Società Anonima Acciaierie Weissenfels v Fužinah (Videm). Za sodbo o Segreju kot upravnemu direktorju Fiata prim. V. Castronovo: Giovanni Agnelli, Torino: Utet, 1971, str. 138 in 140.

Izkazalo pa se je, da je bilo zanimanje torinske skupine za rudarski sektor le kratkotrajno (primerjati se ga dá z njenim zanimanjem za Alpine Montangesellschaft),² morda zato, ker le-ta ni ustrezal interesom družbe, in ker ni obetal dovolj zanesljivih profitov. Večinska participacija (60 000 od 75 000 delnic) je pripadala Trboveljski premogokopni družbi (TPD), lastnici rudnika, ki je bila obremenjena s hipotekami vse do konca vojne. Italijanska skupina, v kateri sta bila poleg že omenjenih podjetnikov še Banca Commerciale Triestina in Ettore Pollich, v. d. direktor Navigazione Libera Triestina, se je omejila na vplačilo 2 000 000 lir v gotovini (na družbin kapital, ki je bil ocenjen na 15 000 000 lir), s čimer si je pridobila ne 10 000, temveč 15 000 delnic in 6 od 10 mest v upravnem odboru.

Obsežen program obnovitve in razširitve rudniških naprav in strojev³ je povzročil potrebo po prvem povečanju družbinega kapitala, ki se je maja 1920 dvignil na 30 000 000 lir, nekaj mesecev pozneje, oktobra istega leta pa na 45 000 000 lir. Popoln seznam delničarjev, ki so se zbrali na izrednem občnem zboru družbe 25. oktobra 1920, nam pomaga razumeti, da je skupina Fiat ohranila dokaj dobre interese (vsega 150 delnic), o čemer priča hkratni izstop njenih predstavnikov iz upravnega odbora, medtem pa je njeno mesto v mnogo večji meri prevzela druga nacionalna skupina (Banca Italiana di Sconto z 10 000 delnicami) in se je v njej okrepila navzočnost skupin iz Julijske krajine (Navigazione Libera Triestina s 33 500 delnicami; Stabilimento Tecnico Triestino, Cantiere S. Rocco, Cantiere Navale Triestino, Lloyd Triestino, Banca Commerciale Triestina s paketi od 2500 do 5000 delnicami). Guido Segre je ostal edini zasebni delničar z 22 150 delnicami, medtem ko je ostala sestava paketa TPD nespremenjena.⁴ O posebnem zanimanju Banca Nazionale di Sconto za Rašo težko rečemo kaj več kot to, da je bila njena participacija v družbi del njene splošne politike neurejenega prisvajanja virov in surovin, ki sta jo Ansaldo in Banca Nazionale di Sconto vodili v prvih letih po vojni, pri čemer sta posebej upoštevali perspektivo razširitve tržišča na Balkan.⁵ Banca Nazionale di Sconto, ki jo je pretresel polom leta 1921, kljub temu ni zapustila Raše, temveč je ohranila večji del svojih interesov v Istri, in je bila med prvimi italijanskimi bankami, ki so tamkaj odprle svoje podružnice takoj po koncu vojne.⁶

² Prim. V. Castronovo: *La storia economica*, v *Storia d'Italia*, knjiga IV, zv. I, Torino: Einaudi, 1975, str. 215 in še posebej idem: Giovanni Agnelli, str. 295—301.

³ Ministero d'Agricoltura. Ispettorato centrale delle miniere: *Rivista del Servizio Minerario nel 1920*, Roma: Stabilimento Tipografico per l'Amministrazione della Guerra, 1922, str. 261—262.

⁴ Ti podatki so tako kot prejšnji povzeti iz zapisnikov zborov in upravnih odborov družbe, ki so ohranjeni v Tribunale di Roma. Sezione Commerciale. Archivio, f. 411/39: Arsa Società Anonima Carbonifera. V upravnem odboru, ki se je sestel istega dne, so Agnellija, Gualina in Giovanninija, ki so odstopili, nadomestili Antonio Cosulich, Angelo Pogliani kot predstavnik Bance Italiane di Sconto in Ernesto Ovazza, ki se seje očitno ni udeležil kot Segrejev zaupnik, saj ni bil nosilec nobene delnice, ne kot predstavnik svoje banke ne kot zasebnik.

⁵ O tem prim. V. Castronovo: *La storia economica*, str. 207 in passim ter M. Legnani: *Espansione economica e politica estera nell'Italia del 1919—21*, v *Il Movimento di Liberazione in Italia*, julij—september 1972.

⁶ Banca Italiana di Sconto je odprla svojo podružnico v Pulju že maja 1919 (prim. *L'Azione*, 3/5—1919; *La Banca Italiana di Sconto*) in naletela na ugoden sprejem pri drobnih varčevalcih. Takoj je začela intervenirati po Istri in si zagotovila daljnosežne vplive in interese. Če navedemo samo nekaj primerov: njeni predstavniki so

Vsekakor lahko rečemo, da predstavljajo leta od 1922 do 1924 po prvih letih nenehnih sprememb enotno obdobje v finančnem življenju družbe, ko sta postopno naraščala teža in pomen kapitala iz Julijske krajine prek Banca Commerciale Triestina (od 20 000 delnic leta 1922 na 45 000 delnic leta 1924) in podjetnost banke družine Ovazza⁷ (od 19 500 delnic leta 1922 na več kot 67 500 delnic leta 1924, ki so predstavljale skoraj 30 % celotnega delniškega paketa in presegle participacijo TPD).⁸ Povezavo med skupinami iz Julijske krajine in piemonteško skupino je predstavljal Guido Segre z mnogo skromnejšo participacijo kot v preteklosti (leta 1924 samo 1000 delnic), ki pa je bil zaradi svojih poslovnih in zasebnih zvez s financerji Raše v resnici prvi človek v podjetju. Odkod ta čedalje večja vloga bank v družbi? Odgovor je treba poiskati tako, da preučimo industrijsko, proizvodno in komercialno dogajanje v rudniku.

Kljub temu, da so poročila upravnega odbora vsako leto ponavljala, da zaradi precejšnjih zalog pod zemljo in zaradi proizvodnih zmogljivosti naprav obstajajo najboljše perspektive za zaslužek pri investiranju v Rašo (in to je ostal vodilni motiv vse do 1935, ko se je rudnik naposled resnično izvlekel iz težav, vendar iz povsem drugih vzrokov), pa industrijski in komercialni razvoj rudnika ni bil prinesel toliko profita, kot so pričakovali delničarji. Vzrok je bil predvsem v slabi kvaliteti izkopanega premoga, liburnskega lignita visoke energijske moči, ki pa je vseboval precejšnjo količino žvepla, s čimer je bila močno zmanjšana njegova uporabnost kljub spretni reklamni kampaniji, ki jo je podjetje organiziralo.⁹ Razen tega je na raški premog močno pritiskala visoka cena izkopa in tudi racionalizacija sistemov obdelave z razširitvijo mehaničnih naprav za vrtnje na vse rudniške rove, ki so jo uvedli 1922.,¹⁰ tako da tudi povečanje delovne sile in sočasno zmanjšanje mezd¹¹ nista pripomogla k večji konkurenčnosti na tržišču. K temu je prispevala svoje še povojna kriza rudarske industrije na mednarodnem tržišču, ki je dosegla svoj vrh 1921 s hudim padcem

bili navzoči v upravnem odboru puljskega dnevnika (prim. L'Azione, 12/4—1919; Una rettifica); eden od njenih zaupnikov, Gustavo Schutz, je bil imenovan za upravnega odbornika v ustanovnem zboru Società Elettrica Istriana (prim. L'Azione, 20/1—1921; Costituzione della Società Elettrica Istriana). Poleg drugih, manj pomembnih iniciativ je Banca Italiana di Sconto sodelovala avgusta 1920 tudi pri ustanovitvi Società Anonima Scoglio Olivi (prim. Registro Ditte. Camera di Commercio di Trieste, n. 37320).

⁷ Prim. Associazione Bancaria Italiana: Annuario delle banche e dei banchieri d'Italia, Milano 1923.

⁸ Na rednem in izrednem občnem zboru dne 11. julija 1924 je bilo navzočih 14 delničarjev, ki so imeli 173 325 od 225 000 delnic. Odsotni so bili Bisteghi, Bellack, Ranzinger in Rotter, ki so bili sicer člani upravnega odbora kot predstavniki TPD. Če drži, da so bili odsotni samo oni, lahko domnevamo, da je TPD imela 51 675 delnic, medtem ko jih je imela na občnem zboru dne 31. marca 49 800. V vsakem primeru je imela firma Ovazza leta 1924 relativno večino.

⁹ Primer za to je delce C. Tomatisa: Il carbone dell'Arsa, sue qualità e impiego, Trieste 1924, str. 15. Tomatis je bil 1923 imenovan za generalnega direktorja družbe.

¹⁰ Prim. Ministero dell'Economia nazionale: Corpo Reale delle miniere: Rivista del Servizio Minerario nel 1922, Roma: Cooperativa Tipografica Luzzatti, 1923, str. 219.

¹¹ Ibidem, str. CXXI in CXLIII. Podatki o mezdah predstavljajo povprečne vrednosti v rudnikih fosilnih goriv tržaškega distrikta. Ker so na ozemlju, za katero je bil pristojen tržaški distrikt, obstajali poleg Raše samo še 4 neznatni rudniki te vrste, lahko domnevamo, da so se srednje vrednosti približevale mezdam v Raši. Tako se pokaže, da so se mezde za kategorijo rudarjev potiskačev zmanjšale za približno 30 % glede na poprečne mezde leta 1921, za rudarje in opaževalce pa za 25 %.

cen črnega premoga, in ki se je začela umirjati šele po letu 1923.¹² Vsi ti negativni dejavniki so nujno vplivali tudi na povpraševanje po raškem premogu na tržišču: glavni kupci so bili poleg pomorskih družb, ki so bile delničarske družbe, zlasti industrijska podjetja in javne ustanove (ladjedelnica, plinarna v Trstu, javne službe na Reki), ki so jih bolj kot kvaliteta premoga privabljalje ugodnosti dolgoročnega plačevanja; takšna politika pa je družbo prisilila, da se je vedno bolj zatekala k bančnim kreditom brez kritja.¹³

Dne 29. novembra 1923 se je direkcija odločila za izprtje. Ta ukrep, ki je bil sprejet že konec novembra in so ga motivirale vedno večja zadolženost pri bankah, velike zaloge neprodanega premoga in nizka produktivnost delavcev, je bil za nekaj časa odložen, vendar pa je začel veljati, ko se je pokazalo, da bo podpis nove delovne pogodbe s fašističnimi sindikati težaven.¹⁴ Očitno je šlo pri tem ukrepu za pritisk na vladne oblasti v trenutku, ko so se pogajali tudi za obnovitev pogodbe o dobavi premoga kraljevski mornarici za ceno, ki bi bila za družbo ugodna, vendar višja od tržne cene, ter o drugih finančnih olajšavah.¹⁵

Podatki o proizvodnji in delovni sili za obdobje, ki ga preučujemo, nihajo.

	1919	1920	1921	1922	1923
tone	87.400	107.150	79.000*	160.000	150.630
delavci	1.312	1.585	1.600	1.763	1.854
	1924	1925	1926	1927	1928
tone	105.430	163.670	186.980	145.200	104.882
delavci	1.381	1.757	1.885	1.630	1.144
	1929				
tone	193.372				
delavci	1.203				

* Proizvodnja leta 1921 je upadla zaradi zasedbe rudnika, ki je dovolj znana zadeva, da je na tem mestu ni treba znova obravnavati. Gl. Zavod za povijesne i društvene znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Rijeka: La Repubblica di Albona nell'anno 1921. Raccolta di Lavori, Rijeka 1979.

Izrazito izboljšanje, do katerega je prišlo po letu 1925, je bilo deloma posledica ugodne konjunktore na mednarodnem tržišču premoga zaradi stavke angleških rudarjev v letih 1925—26, deloma pa posledica prenove notranje organizacije proizvodnje. (Podatki so povzeti po že cit. Rivista del Servizio Minerario, pozneje Relazione sul Servizio Minerario za leta 1920, 1921, 1922 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928 in 1929).

¹² Prim. generalna poročila v cit. Rivista del Servizio Minerario za leta 1920, 1921, 1922, 1923 in 1924.

¹³ Nad takšnimi težavami se je predsednik Raše Segre pritoževal v poročilu na prvem izrednem zboru dne 25. oktobra 1920. Tendanca je v naslednjih letih postala še bolj izrazita.

¹⁴ Pomembna dokumentacija o zadevi v ACS, Ministero dell'interno, Direzione Generale della P. S., AA. GG. RR., 1924, cat. C 1, b. 71, f. Pola, sf. Serrata Società Anonima Carbonifera Arsa.

¹⁵ Instrumentalnega značaja takšnega manevra tudi voditelji družbe niso skriivali v spomenici puljskemu prefektu, ki je datirana s 27. oktobrom 1924, in v pozivu delavcem ob ustavitvi obratovanja rudnika, v katerem so za krizo družbe obdolžili delavce, ki naj bi imeli nizko produktivnost. Tudi puljski prefekt je v noti z dne 31. oktobra 1923, naslovljeni na mornariško ministrstvo, poudaril, da je imelo izprtje značaj pritiska na vladne kroge. Navedene dokumente hrani ACS, Ministero dell'Interno, Direzione Generale della P. S., AA. GG. RR., 1924, cat. C 1, b. 71, f. Pola, sf. Serrata Società Anonima Carbonifera Arsa.

V zelo kritični situaciji istrskega gospodarstva, ki se je kazala v veliki nezaposlenosti ter grozotni revščini in pomanjkanju, in v času, ko se je socialni nemir prebivalstva tako razširil, da so ga tudi fašistične oblasti same občutile kot nevarnost, je bil ukrep družbe Raša najučinkovitejše orožje za doseg cilja. Značilne so bile reakcije provincijske federacije fašistične stranke, fašističnega sindikata in dnevnika *L'Azione*, ki je tedaj že izrazilo zastopal profašistična stališča; čeprav so vsi omenjeni menili, da je eden od pglavitnih argumentov družbe nizka produktivnost, samo izgovor, in so večkrat obtoževali družbo, da »napada državno blagajno«,¹⁶ so vendarle sprožili vrsto pobud,¹⁷ naj vlada interverira in razreši nastali položaj: kajti dva tisoč brezposelnih več in kriza večjega središča, kakršno je bil Labin, so pomenili nevarnost, ki bi utegnila pahnti iz ravnovesja celoten sistem.

Družba je skušala doseči konkretne rezultate tudi s povečanjem produktivnosti in zmanjšanjem mezd. Čas za to je bil ugoden tako zaradi naklonjenosti političnih oblasti kot tudi zaradi šibkosti delavskega razreda.

Generalni rudniški inšpektor Dompé, vodja vladne delegacije, ki naj bi preučila položaj raških rudnikov,¹⁸ je brez obotavljanja zatrdil, da je bistveni pogoj, da bi država rudniku dodelila pomoč in odobrila davčne olajšave, zmanjšanje realnih mezd, kar lahko delavci nadomestijo s povečano produktivnostjo.¹⁹ Po drugi strani se delavski razred ni bil sposoben učinkovito upreti direktivam podjetja, čeprav so stare sindikalne organizacije še vedno obstajale.²⁰ Potem ko se je zasedba rudnikov končala, je družba, kot je znano,²¹ zahtevala odstranitev najbolj aktivnih organizatorjev rudarskega gibanja, nato pa je začela rekrutirati novo delovno silo v starih italijanskih provincah, še posebej na Siciliji.²²

¹⁶ *L'Azione* 2/11—1923: *Intorno alla serrata delle miniere carbonifere di Albona.*

¹⁷ Že ob napovedi izprtja je *L'Azione* izrazila željo, naj bi se začela ministrska preiskava o vprašanju (*L'Azione*, 1/11—1923: *Un altro grave colpo alla vita economica istriana. La chiusura delle miniere dell'Arsa*). Na prefekturi in na sedežu družbe je bilo nato sklicanih mnogo sestankov, ki so se jih udeležili predstavniki fašistične stranke in fašističnega sindikata skupaj z drugimi lokalnimi političnimi oblastmi, da bi razpravljali s predstavniki direkcije podjetja (prim. *L'Azione*, 15/11—1923: *La direzione delle Miniere dell'Arsa decide per l'intervento del fiduciario del PNF, sig. Zucconi, di tenere aperto l'esercizio*; 22/12—1923: *Una riunione in Prefettura per la questione dell'Arsa*).

¹⁸ *Ibidem*, 13/11—1923: *Mentre si svolge l'inchiesta sulle miniere dell'Arsa.*

¹⁹ *Il Piccolo*, 21/11—1923: *L'esauriente relazione del gr. uff. Dompé al Governo sulla necessità di regolare la crisi dell'Arsa.*

²⁰ Te podatke navaja provincijski sekretar fašističnih sindikatov A. Petronio: »... Od dva tisoč rudarjev jih je približno osemsto ostalo zvestih starim organizacijam, stodvajset jih podpira naše gibanje, a niso vanj včlanjeni, drugi pa so nevtralni« (prim. cit. članek v *L'Azione*, 2/11—1923). Puljski prefekt je kak mesec pozneje poudaril intenzivno »propagando, ki jo izvaja komunistična organizacija 'Federazione Minatori Italiani', v katero je včlanjena večina rudarjev, iz pretežno političnih in v tem trenutku tudi volilnih razlogov« (R. Prefettura per la Provincia d'Istria, Pola, 28 marzo 1924. Oggetto: riassunzione del lavoro da parte delle maestranze delle miniere Arsa, v ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri, 1924, f. 1/1.11, n. 740).

²¹ G. Scotti-L. Giuricin: *La Repubblica di Albona e il movimento dell'occupazione delle fabbriche in Italia*, v *Quaderni del Centro di Ricerche storiche di Rovigno*, vol. I, Pola 1971, str. 172—175.

²² Prim. *L'Azione*, cit. članek *Intorno alla serrata...* Provincijski sekretar fašističnega sindikata je zatrjeval, da je po zasedbi rudnika prišlo do velikega pritoka delovne sile s Sicilije.

Takšna odločitev je v časih hudih nacionalnih trenj v civilni družbi, ki so poglabljala prepad med italijansko in hrvaško narodnostno skupino, po eni strani skušala zanetiti spore v delavskem razredu, po drugi strani pa oblikovati kontingent delavcev, ki bi ga bilo lažje izsiljevati, ker bi bil tuj lokalnemu socialnemu tkivu.²³ Fašistično nasilje in ekonomska kriza, ki je hudo prizadela Istro, sta opravila vse drugo, tako da se je vodstvu že decembra 1922 posrečilo, ne da bi naletelo na večji odpor, uveljaviti pogodbo, ki je hudo poslabšala položaj delavcev.²⁴

Delavske množice so se tako oslABLJENE znašle v kritičnem položaju, ki se je začel z izprtjem leta 1922, pri čemer je bila oteževalna okoliščina, da je edini veljavni sogovornik družbe postal fašistični sindikat, čeprav je imel le malo članov. Le-ta je resda opozarjal na življenjske razmere rudarjev v rudniku in zunaj njega: na izredno težko delo, nizke mezde, številne nesreče (samo 1923 je zabeleženih 360 primerov) in hude težave tistih delavcev, ki so se morali vsak dan voziti v Labin iz vasi v notranjosti Istre.²⁵ Ta natančna in podrobna opozorila, polemične tone do vodstva podjetja in nepopustljivost med pogajanja za novo delovno pogodbo je pogojevala edinole želja, da bi si fašistični sindikat pridobil zaupanje in podporo delavskih množic. Te sicer niso imele moči, da bi se organizirale in se postavile po robu napadu delodajalcev, ostale so trdno vkopane v defenzivni poziciji, bile pa so nedostopne za pobude fašističnih organizacij in posrečilo se jim je celo organizirati nekaj protestnih akcij: zato so bile kljub vsemu nenehna grožnja fašističnim in sindikalnim oblastem.

Februarja 1924 so bila pogajanja med podjetjem in državo naposled končana z odobritvijo davčnih in carinskih olajšav pri uvozu strojev in eksploziva,²⁶ marca pa je bilo ugodno rešeno tudi vprašanje obnovitve pogodbe o dobavi premoga kraljevski mornarici.²⁷ Nekaj dni pozneje²⁸ je fašistični sindikat podpisal novo delovno pogodbo, ki je predvidevala deset- do petnajstprocentno

²³ Prav tako ne smemo pozabiti, da na novo prišli delavci v nasprotju z lokalnimi delavci, ki so pogosto lahko izboljšali svoje nizke dohodke s kmetijskim delom, niso imeli na razpologo drugih oblik preživljanja razen dela v rudniku.

²⁴ Besedilo pogodbe v *L'Azione*, cit. članek *Intorno alla serrata...*; prav tako o pogodbi *ibidem*, 4/11—1923: *La risposta della Società Arsa*.

²⁵ *Ibidem*, 4/12—1923, *Effettive risultanze della serrata delle miniere dell'Arsa*; 14/11—1923, *L'inchiesta ministeriale. Le miniere di Carpano*.

²⁶ *R. D. L.*, 26 febbraio 1924, n. 346: *Agevolazioni fiscali per l'industria estrattiva del carbone nell'Istria*. Besedilo tudi v *Federazione nazionale fascista dell'industria mineraria: Annuario dell'industria mineraria*, Roma 1932 — X, str. 379. Leta 1929 je bil *R. D. L.* podaljšan še za nadaljnja tri leta.

²⁷ *Osutek Atto di sottomissione per la fornitura alla R. Marina di 30 000 tonnellate di carbone Arsa*, datiran z marcem 1924, predvideva, da bo nakupna cena 182.50.— lir za tona. Ker je bila tega leta cena raškega premoga 151 038.— lir (prim. Ministero dell'economia nazionale. *Direzione generale dell'industria e delle miniere. Corpo Reale delle miniere: Rivista del Servizio Minerario nel 1925*, Roma: *Provveditorato Generale dello Stato*, 1926, str. 199), je družba, če je bila pogodba resnično podpisana v navedenih terminih, realizirala velik dobiček na račun države. Dokument hrani ACS, SPD, CO, f. 509.827/3, *Società Mineraria di Bacu Abis*.

²⁸ Sporočilo, da je bil podpisan sporazum z vlado, je datirano s 23. februarjem 1924. Prim. *L'Azione*, 23/2—1924: *Nuove concessioni del Governo. La prossima riapertura dell'Arsa*; sporočilo o podpisu pogodbe je datirano z 29. februarjem 1924: *ibidem*, 29/2—1924: *Importante riunione sindacale ad Albona*.

zmanjšanje mezd, ki naj bi ga kompenzirala uvedba akordnega dela.²⁹ Takšno rešitev so predstavniki fašističnih sindikatov prikazovali kot zmago, in so si zanjo tudi lastili vse zasluge: »Delavci labinskega okrožja, ki so doslej preveč pogosto prisluhli lažnim obljubam rdečih hujskačev, naj vedo, da, če so trije dolgi meseci nezaposlenosti in revščine zanje naposled le minili, to ni rezultat praznega govoričenja njihovih včerajšnjih delodajalcev, temveč zasluga intervencije tistih fašističnih predstavnikov, ki so jim brez obotavljanja povedali v brk težke resnice.«³⁰ Toda večji del delavstva je bil nezadovoljen in organiziral je nekaj protestnih akcij,³¹ ko dvakrat, marca in maja 1924, ni hotel v rudniške jaške. Rudnik je znova začel delovati s polno paro šele konec maja, vendar pa so se delovne okoliščine tako zelo poslabšale, da se je moral celo fašistični sindikat distancirati od pogodbe, ki jo je podpisal pred nekaj meseci, medtem ko je časopis *L'Azione* objavil poziv direkciji podjetja, naj rudniki »ne postanejo katakombe, obljudene s strašili.«³²

Kljub temu družba ni bila zadovoljna s tem, kar je dosegla, in je želela, da bi, »ker gre za našo industrijo med tistimi redkimi, ki jih ne ščitijo carinske dajatve, ... bi morala biti privatna iniciativa, pa najsi bo še tako prizadevna, dopolnjena z vladno premijo za raziskave in izkop, ki bi, čeprav še tako skromna, spodbudila nujna pripravljajna dela za rudniške rove, kar lahko edinole pripravi jutrišnji dan in zagamči večji izkop, to pa presega interese družbe same in se identificira z višjimi interesi naroda, in če upoštevamo lokacijo naših rudnikov, tudi z obrambnimi interesi dežele.«³³ To so zelo sporni argumenti, ki pa so vsekakor izvirali iz objektivnih težav, ki so silile družbo, da se je vedno bolj zadolževala pri bankah in je bila sposobna realizirati le pičle profite; prav leta 1924 se je upravni odbor družbe odločil za drugačno porazdelitev dobička, ki je bila kljub temu, da se je z abstraktnega vidika zdela za delničarje bolj ugodna, v resnici samo pomoč v sili za izplačilo dividend, ker pač ni bilo več mogoče zagotoviti 5 % od vložnega kapitala.³⁴

Redni občni zbor 28. marca 1925 je sprejel spremembo v sestavi družbinega kapitala. Armínio Brunner in njegova družina, ki so izrinili TPD in banke, so postali lastniki 59,5 % delniškega kapitala, preostali del pa so si v različnih

²⁹ Tržaški rudarski distrikt ne omenja akordnega dela in navaja le poprečne vrednosti dnevnih mezd v letu 1924, ki so le malo višje od mezd leta 1923, ko so bile absolutno najnižje. Pač pa govori o akordnem delu poročilo upravnega odbora za leto 1924. Nezaposlenost, beda in izkoriščanje so povzročili, da je distrikt leta 1924 ugotovil izseljevanje rudarjev v Francijo, ki pa se je 1925 umirilo. Prim. Ministero dell'economia nazionale. Corpo Reale delle miniere: *Rivista del Servizio Minerario nel 1924*, Roma: Provveditorato Generale dello Stato, 1925, str. CLVIII in CLVI; in Ministero dell'economia nazionale. Direzione generale dell'industria e delle miniere. Corpo Reale delle miniere. *Rivista del Servizio Minerario nel 1925*, str. CXCI.

³⁰ *L'Azione*, cit. članek *Nuove concessioni*.

³¹ Po prefektovem mnenju se delavci za ponoven sprejem v službo niso hoteli prijaviti v uradu za zaposlovanje, ki so ga organizirali fašistični sindikati: gl. R. Prefettura per la Provincia d'Istria. Pola, 28. marzo 1924, cit. dokumenti; *L'Azione*, 20/5—1924: *Malumore fra le maestranze delle Miniere dell'Arsa*.

³² *L'Azione*, 21/5—1924: *Miniere o catacombe?*

³³ *Arsa Società Anonima Carbonifera: Relazione del Consiglio di amministrazione sull'esercizio 1924 presentata All'Assemblea Generale del 28. marzo 1925*, Trieste: L. Smolars & Nipote, 1925.

³⁴ *Ibidem*. V resnici so bile vse do 1929 dividende izplačane samo leta 1922 in 1926 (tega leta v obliki novih delnic).

deležih razdelile pomorske družbe in ladjedelnice Julijske krajine, medtem ko so poleg Brunnerjev prvokrat vstopili v družbo kolosi, kot so bili Ras, Assicurazioni Generali in Sade.³⁵

Očitno je, da je šlo za dobro pripravljeno operacijo, katere podrobnosti nam niso dosegljive: morda je bila prav TPD zainteresirana, da odstopi svoj paket delnic, ali pa je šlo znotraj upravnega odbora za manever nekaterih skupin kapitalistov Julijske krajine, ki so bile povezane z Banco Commerciale Triestina in so morale delovati z njenim soglasjem. Dejstvo, da je bil Guido Segre navzoč na zboru s 14 500 delnicami, lahko pomeni, da se je skušal vključiti v operacijo, bodisi da bi se postavil po robu ali pa da bi postavil določene pogoje. Zdi se, da je bil njegov izstop iz upravnega odbora znamenje poraza, saj bi mu njegov položaj nekdanjega predsednika in najmočnejšega zasebnega delničarja lahko zagotovil, da bi obdržal svoje mesto.

Različni dejavniki, med njimi ugodna konjunktura na mednarodnem tržišču premoga zaradi stavk v angleških rudnikih, pred kratkim odobrene davčne olajšave in izboljšanje proizvodnje, so morda vplivali na odločitve o prihodnjih investicijah. S prihodom Brunnerjev je bil pripravljen obširen program za modernizacijo naprav in reorganizacijo proizvodnje;³⁶ v ta namen je bil družbin kapital dvakrat povečan, prvokrat 30. junija 1926 od 45 000 000 lir na 50 000 000 lir, drugič 16. maja 1927 od 50 000 000 lir na 52 500 000 lir.³⁷ Za tako obsežen program del je Raša pričakovala tudi pomoč države. In res je delegirani upravnik Arminio Brunner upravnemu odboru naznanil, da je dosegel od vlade, da je »privolila v prenos kredita v obliki reparacij v naravi od predilnice Podgora v korist Raše za elektrifikacijska in mehanizacijska dela v rudniku«. Za zgraditev termoelektrične centrale pa so predložili vladi prošnjo za posojilo v

³⁵ V zapisniku citiranega občnega zbora je omenjenih 22 delničarjev, ki so imeli 199 077 od 225 000 delnic, med katerimi pa ni več Rasa, Assicurazioni Generali in Sade. Kljub temu je upravni odbor, ki se je sestel 17. oktobra, kooptiral med drugimi tudi Arnolda Frigessija (Ras), Leonida Economa (Assicurazioni Generali) in Achilleja Gaggio (Sade) prav zato, da bi omogočil ustrezno zastopanost skupin, ki so kontrolirale družbo. 26. aprila 1926, ko je bil za predsednika imenovan Arnaldo Frigessi, je bila sestava upravnega odbora naslednja: Arminio Brunner, podpredsednik in delegirani upravnik; Riccardo Brunner, Antonio N. Cosulich, Leonida Economo, Achille Gaggia, Federico Hoffman, Riccardo Jaffé, Ernesto Lekner, Ettore Pollich, Vincenzo Ranzinger, Rodolfo de Rinaldini, Salvatore Segré-Sartorio, Mario Tripkovich, odborniki.

Brunnerji, katerih glavna dejavnost je bila posvečena Cotonificio Triestino S. A., so investirali tudi v rudarski sektor, saj so bili nekaj časa, v začetku dvajsetih let, sodelujoči v SAMT (Società Anonima Minerraria Triestina), ki je kopala boksit v Istri. Arminio Brunner, ki je v istem času deloval v Confindustrii, je bil zagovornik znanstvene organizacije dela v Italiji. Prim. G. Sapelli: *Organizzazione lavoro e innovazione industriale nell'Italia tra le due guerre*, Torino: Rosenberg & Sellier, 1978, str. 114—118.

O Frigessiju prim. življenjepisno izčrpno, vendar hagiografsko delo L. Sanzina Arnoldo Frigessi di Rattalma, Milano: Ras, 1955.

³⁶ Glavni akter je bil ing. Riccardo Jaffé, svak Arminia Brunnerja, ki ga je le-ta poklical iz Belgije, kjer je organiziral delo, v Rašo. Pozneje je Jaffé delal v Baku Abisu za A. Ca. I. in ob koncu vozne na Elbi za Montecatini (te in druge podatke o družini Brunner nam je ljubeznivo posredoval dr. Oscar Brunner). Dne 16. maja 1927 je bil Jaffé imenovan za delegiranega upravnika, ki mu je bilo zaupano tehnično-upravno vodstvo, medtem ko je A. Brunnerju ostalo finančno vodstvo.

³⁷ Leta 1927 je bilo povečanje kapitala pokrito z dobičkom iz leta 1926, ki so ga razdelili v obliki novih delnic, ne pa dividend.

višini 35 000 000 lir,³⁸ ki jo je ministrstvo za narodno gospodarstvo leta 1928 upoštevalo (v obliki desetletnega finansiranja po 1 750 000 lir na leto, začeni z 1931),³⁹ kar je povzročilo, da je Sade zaradi drugačnih interesov izstopila iz družbe.⁴⁰

Kljub temu pa vse to ni bilo dovolj, da bi bilo moč sanirati temeljne pomanjkljivosti rudnika, med katerimi je bila glavna slaba kvaliteta in visoki stroški izkopenega premoga. Spomenica, ki jo je družba 10. februarja 1928 naslovlila na tržaški rudarski distrikt, opisuje položaj takole: »... Oceniti je mogoče, da znaša normalna proizvodnja, če delujejo vse naprave, 200 000 ton premoga letno. Od tega je približno 50 % prahu, tj. kosov premoga, ki so manjši od 1 cm, drugo pa so kosi, večji od 1 cm. Rudniška proizvodnja pa bi se lahko močno povečala. Treba bi bilo le, da bi prodajne cene postale ugodnejše... Cena, po kateri odjemalcem sedaj ponujamo premog, je 75/80.— lir za droben premog in 105/110.— lir za premog v kosih, večjih od 1 cm, vedno franco pristanišče v Raši; ker pa ga v resnici ne moremo prodati za tako ceno, smo skoraj vedno prisiljeni, da se prodaji odrečemo... Sedanja proizvodna cena za tono goriva je 150,75.— lir franco pristanišče v Raši. To ceno... bi lahko znižali, tem bolj, če bi imeli na razpolago večji kapital z ugodnimi pogoji, da bi modernizirali rudnik in likvidirali naše dolgove. Ideje, na katerih utemeljujemo naša pričakovanja v prihodnosti, je mogoče povzeti takole: 1. Z zgraditvijo električne centrale, za katero smo svojčas predložili prošnjo ministrstvu za narodno gospodarstvo, predvidevamo: a) precejšnje zmanjšanje cene uporabljene energije, b) večji izkoristek drobnega premoga, c) možnost uvedbe večje mehanizacije, za katero bi imeli sedaj med drugim premalo energije. 2. Z večjo mehanizacijo predvidevamo zmanjšanje uporabe eksplozivov in občutno zmanjšanje stroškov za delovno silo. 3. S kapitali z nizko obrestno mero predvidevamo: a) veliko zmanjšanje naših sedanjih bremen zaradi obresti, b) materialno možnost za nakup vseh potrebnih strojev. S takimi ukrepi bi predvidoma lahko dosegli proizvodno ceno, s katero bi se lahko uprli tuji konkurenci.«⁴¹

Najbolj učinkovit način za zmanjšanje stroškov poleg modernizacije naprav je bilo še bolj intenzivno izkoriščanje delovne sile, ki ga je podprl fašistični sindikat, da bi še bolj pritisnil na mezde in proizvodne premije. Če je poslovni uspeh leta 1926, ki ga je povzročilo podaljšanje krize v angleških premogovnikih, omogočil povečanje mezd za približno 10 % v obliki proizvodne premije, pa je Raša leta 1927, ko je zaradi zmanjšanja azia na zlato in revaloracije lire cena premogu močno padla, na hude težave odgovorila tako, da je odpustila 300 de-

³⁸ Izvleček iz zapisnika upravnega odbora dne 30. junija 1926, v cit. Tribuna di Roma itd. Ni nam znano, kolikšen je bil znesek, nakazan za Cotificio. Prav tako bi bilo zanimivo ugotoviti, katere kanale so uporabljali Brunnerji za dosego svojega cilja.

³⁹ Ministero delle corporazioni. Direzione generale della produzione e degli scambi. Corpo Reale delle miniere: Relazione sul Servizio Minerario nell'anno 1928, Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1930—VIII, str. CCLXIII, CCLXIV in CCLXV.

⁴⁰ Izvleček iz zapisnika seje upravnega odbora dne 12. julija 1929.

⁴¹ Ministero dell'industria. Corpo delle miniere. Distretto minerario di Trieste, Archivio, b. 9, Informazioni e dati vari relativi a miniere e minerali. Zahvaljujemo se ing. Riccardu Coppu iz tržaškega rudarskega distrikta, ki nam je olajšal iskanje dokumentarnega gradiva in nam posredoval zapise in pojasnila o tehničnih podrobnostih.

lavcev, zmanjšala povprečno dnevno fiksno mezdo za 10 % in spodbudila akordno delo kot dopolnilo mezdám. Najbolj presenetljivi pa so podatki iz 1929, ko je bila proizvodnja absolutno najvišja (193 378 ton premoga), medtem ko je bilo število delavcev precej manjše (1203) kot leta 1926 (186 980 ton, 1885 delavcev), s katerim se ga dá primerjati glede na višino proizvodnje. Čeprav je res, da je racionalizacija izkopnih sistemov leta 1928 z uvedbo verižnih zasekovalnih strojev in zasekovalnih strojev z rotacijskim vzvodom na komprimiran zrak ter odkopnih udarnih kladiv za napredovanje v rudniških rovih izboljšala produktivnost posameznega delavca in zmanjšala procent prahu in jalovine, pa je vendarle moč sklepati tudi o hkratni intenzifikaciji izkoriščanja delavcev, saj so se mezde v letu 1929 v primerjavi s prejšnjim letom v poprečju le neznatno povečale, medtem ko so bile za nekatere kategorije delavcev za 20 do 25 % nižje v primerjavi z mezdami leta 1926.⁴²

Ni mogoče natanko rekonstruirati, kako so rudarji Raše sprejeli tehnične izboljšave in zmanjšanje mezd, in kakšne obrambne ukrepe so sprejeli, da bi se

⁴² Podatki so povzeti po cit. Relazioni sul Servizio Minerario za leta 1926, 1927, 1928 in 1929.

Poprečne mezde za rudnike in pridobivanje fosilnih goriv

kategorije	1925	1926	1927	1928
	lire	lire	lire	lire
A. Rudnik				
1. v jami				
rudarji in opaževalci	23.00	25.70	21.49	20.11
težaki in vozači	16.25	17.65	15.83	16.32
zidarji	22.50	24.75	23.50	20.11
2. na dnevu				
strojniki in kurjači	21.75	22.60	19.16	24.11
kovači, mehaniki, električarji	20.50	22.50	20.82	19.97
mizarji	19.90	20.40	18.26	16.88
težaki	16.60	19.10	17.27	14.76
B. Separacija				
moški	16.50	18.10	14.50	14.76
ženske	11.80	12.60	9.75	8.22

Od 1. novembra 1928 do 31. decembra 1929 je bila v veljavi nova delovna pogodba, ki jo je bilo mogoče podaljšati za leto dni. »V službo se sprejemajo tisti, ki so prijavljeni v uradih za zaposlovanje, pri čemer imajo prednost člani stranke in sindikatov... Delovni čas obsega 48 ur tedensko z obveznostjo, da se skrajša, preden se začne odpuščanje... Dnevne mezde delavcev pod zemljo segajo od 13.35.— lir za potiskače do 16.45.— lir za kopače in 19.60.— lir za strojnike. Za delavce nad zemljo pa od 5.— lir za vajence do 19.50.— — 21.35.— lir za strojnike v izkopnih jaških. Nadurno delo se nagraduje s 15 % povišanjem, dopustno je tudi akordno delo s povišanjem osnovne plače za 15 %...« prim. cit. Relazione sul Servizio Minerario nel 1928, str. CCII.

postavili po robu iniciativam delodajalcev, vendar lahko upravičeno domnevamo, da so se občasni konflikti nadaljevali in se pojavljali tudi v teh letih.⁴³

Kljub sijajnim rezultatom v proizvodnji pa so se prva znamenja nelikvidnosti podjetja začela kazati sredi leta 1928, ko je bil predstavnik Bance Commerciale Triestina izvoljen v upravni odbor, kar pomeni, da je banka kupila delnice, da bi imela poroštvo za kredite, ki jih je odobrila.⁴⁴ Leta 1929 je skupina Brunner⁴⁵ zašla v finančne težave, ki so vplivale tudi na Rašo. Že v prvih mesecih tega leta so se pojavile nujne zahteve po intervenciji, da bi sanirali velike dolgove podjetja; te zahteve so prihajale od direktorja podjetja Zanninija, od istrskega prefekta in od Arminia Brunnerja, ki se je obrnil neposredno na Mussolinija, da bi že sprejeti ukrepi za rudniške kredite začeli veljati.⁴⁶ Zanninijeva spomenica istrskemu prefektu je odsev težav, s katerimi se je otepalo podjetje, ki se je znašlo brez kritja za 32 milijonov pri lastnih upnikih, ki so

Poprčne vrednosti mezd — vse v lirah — v tržaškem distriktu so bile leta 1929 naslednje:

	Na dnevnu		V jami
opaževalci	20.26	strojniki	19.43
težaki	16.42	kurjači	19.85
kopači	21.82	mizarji	19.50
kurjači	19.68	težaki	16.04
rudarji	21.08	kovači	19.81

Prim. Ministero delle Corporazioni. Direzione generale della produzione industriale e degli scambi. Corpo Reale delle miniere: Relazione sul Servizio Minerario nell'anno 1929, Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1931—IX, str. CCXXXI.

⁴³ Poročila puljske kraljeve prefekture omenjajo protestne stavke za zvišanje mezd, proti denarnim kaznim in zlorabam, ki so jih zagrešili voditelji rudnika leta 1925: ACS, Ministero dell'Interno, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza, AA. GG. RR., 1926, cat. C 1, b. 80, f. Pola sf. Minatori. Neko drugo poročilo iz istega vira omenja v letu 1926 »veliko nezadovoljstvo« med delavci zaradi zmanjšanja draginjskega dodatka, ki je bil odobren v delovni pogodbi za tisto leto. »Glede na to, da gre za kolektivno pogodbo, ki je bila zakonito sprejeta, in zaradi katere je nacionalna sindikalna konfederacija... zavrnila predlog, da se to določilo prekliče, sem poslal tja uradnika z nalogo, da s soglasjem obeh strani in na najbolj primeren način prepreči takšno stanje.« Sprejet je bil sporazum, s katerim se družba obvezuje, da bo povečala število kantin in artiklov, ki so v njih naprodaj. Toda, kot nadaljuje prefekt, »še vedno ostaja nezadovoljstvo med delavskim razredom zaradi zmanjšanja mezd, ki bi jih hoteli zvišati samo za 10 %, medtem ko firma nasprotuje tej zahtevi zaradi visokih proizvodnih stroškov premoga glede na devalvacijo funta šterlinga in splošno znižanje cen tujega premoga.« R. Prefettura di Pola. Pola, 15 agosto 1927. Oggetto: Società Carbonifera Arsa in Carpano-Vines, v ACS, Ministero dell'Interno, Direzione Generale della P. S., AA. GG. RR., 19—27, cat. C 1, b. 113, f. Pola, sf Agitazioni operaie.

⁴⁴ Gre za advokata Nicolòja Benedettija, glavnega direktorja Bance Commerciale Triestina, ki ga je občni zbor imenoval 12. julija 1928. Zapisnik prejšnjega občnega zbora žal ne vsebuje priloge, v kateri bi morali biti v soglasju z zakonom naštet nosilci 184 609 od 265 500 delnic, ki so bile predstavljene na občnem zboru. Tako ni mogoče določiti zneska participacije Bance Commerciale Triestina.

⁴⁵ Njene težave so del splošnejše krize, ki je tega leta prizadela tekstilni sektor in trgovsko mornarico. Prim. P. Grifone: Il capitale finanziario in Italia, Torino: Einaudi, 1971,² str. 71—73.

⁴⁶ Dokumentacija v ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Gabinetto, 1928—30, f. 1/1.13, n. 6278: Pola. Società Anonima Carbonifera Arsa; ACS, Ministero dell'Interno, Direzione Generale della P. S., AA. GG. RR., cat. C 1, 1929, b. 40, f. Pola, sf. Disoccupazione.

odrekli svoje kredite. Da bi likvidirali dolgove in opravili zadnje investicije vključno s termoelektrično centralo, »bi potrebovali 40 milijonov, ki jih lahko da samo kakšna državna ustanova ali emisijska banka«. ⁴⁷ Toda Banca d'Italia je kljub demarši Giunte pri ministru za finance odklonila, da bi intervenirala, ker je menila, da poročstva družbe niso zadostna. Kljub temu pa imamo vtis, zlasti če upoštevamo končni izid zadeve (leta 1930 so se sprostili vladni krediti in družba je lahko v kratkem času odplačala svoje dolgove), da je bila prošnja Brunnerjev zavrnjena tudi iz drugih, ne samo iz finančnih razlogov. V finančnih težavah skupine Brunner so nekateri videli priložnost za velike posle. Banca Commerciale Italiana, ki je že rešila podjetje Cosulich, je v soglasju z Assicurazioni Generali v teh mesecih začela svoj vzpon, ki jo je v kratkem pripeljal do nadzora nad vsemi interesi Bance Commerciale Triestina. Tedaj se je v vodstvo Raše znova vrnil Brunnerjev nasprotnik Guido Segre.

Prevod: Aleš Rojec

Summary

A WORKING HYPOTHESIS ON THE MINING INDUSTRY IN ISTRIA: THE COAL-MINING JOINT-STOCK COMPANY RAŠA FROM ITS ESTABLISHMENT UP TO THE YEAR 1929

A Working Hypothesis on the Mining Industry in Istria: the Coal-Mining Joint-Stock Company Raša from Its Establishment up to the Year 1929.

On the basis of abundant archives material the authors discuss the industrial and financial aspect of the development of the joint-stock company Raša in the period between 1919 and 1929. The Raša coal mine was the most important industrial enterprise in Istria and one of the biggest coal mines in the whole of Italy.

⁴⁷ Ibidem.